

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ε. Ν. ΠΛΑΤΗ

Πιό αιώνια κι άπ' τόν ὄρθρο μοιάζει ἡ ἔσπέρα.
Τά βράδια ἔρχεται πάντα άπό πιό πέρα
τό κάθε μήνυμα... Καί πάει ἡ καμπύλη
τοῦ χρόνου κάθε νύχτα σ' ἄφταστα ὕψη...
Πανύψηλη εἶναι τοῦ θανάτου ἡ πύλη.
Δέ χρειάζεται οὔτε ὁ ταπεινός νά σκύψει.

Στήν ἔσωτερική μουσική τῶν στίχων του αὐτῶν (γραμμένων τό 1940) ἔνωσε τήν ἀνάγκη ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος τό 1955, ἐνῶ πλησίαζε στό τέρμα τῆς βαρύμοχθης πορείας τῶν «Μεταφυσικῆς προλεγομένων» του, ν' ἀφεθεῖ, νά δοθεῖ γιά λίγο γιά νά αισθανθεῖ μέ τῆς πνευματικῆς του ὑπαρξης τήν ἀκοή ἐκεῖνο πού, καθώς ἀνηφόριζε τό μονοπάτι τοῦ μεταφυσικοῦ στοχασμοῦ, δέν ἔπαψε οὔτε στιγμή νά διαισθάνεται ὀλόγυρα: τόν παντοδέκτη κόλπο τοῦ ἀπείρου. Καί εἶναι χάρη στούς ἐξαίσιους αὐτούς στίχους — δεύτερο μέρος τοῦ ΚΘ' σονέττου — καί ἐπιπροσθέτως χάρη σέ πέντε ἀκόμη ποιήματά του παρατεθειμένα στό πεζό του ἔργο «Τό τέλος τοῦ Ζαρατούστρα» (1956), πού ἀνοιξαν ξάφνου — ἀλλά μέ πόση καθυστέρηση! — τά μάτια μου καί ἀναζήτησα πρίν άπό λίγα χρόνια τίς δυσεύρετες τρεῖς συλλογές τοῦ ποιητῆ, ὅλες ἀνύπαρκτες στά βιβλιοπωλεῖα καί τίς περισσότερες ἀνεύρετες στίς δημόσιες βιβλιοθήκες: «Ἀπλοί φθόγγοι» (μέ τοῦ συγγραφέα ψευδώνυμο: Αἶμος Αὐρήλιος) 1939, «Πυρσός»· «Ὁ κύκλος τῶν σονέττων», 1946, «Φιλολογικά Χρονικά»· καί «Πικροδάφνες» (1955 ἀσφαλῶς), μέ ἀναφορά τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέα ὄχι στό ἐξώφυλο ἀλλά σέ ἀπλή ὑποσημείωση τῆς τελευταίας σελίδας. (Ὑπάρχουν, ὅπως πληροφορήθηκα πρίν άπό λίγο, καί δύο νεανικά ποιητικά ἔργα: Ἡ ποιητική συλλογή «Ρυθμοί στά κύματα», 1920, καί τό ποιητικό ἔργο σέ πεζό λόγο μέ ἐνδιάμεσους στίχους: «Ἡ λυτρωμένη άπό τό σόι πού χάθηκε», 1923, Χαϊδελεβέργη).

Ὁμολογῶ ὅτι τή μουσική τῶν ἑξι στίχων πού σᾶς ἐδιάβασα δέν τήν ἀπάντησα ἀλλοῦ· ἦταν δῶρο μιᾶς ὄλβιας στιγμῆς. Ὅμως δέν εἶναι ὄλη ἡ ποίηση, ἡ μάλλον εἶναι πολύ λιγοστή γενικά ἡ ἐξαίσια ποίηση. Βρῆκα ὡστόσο ἄλλα ποιήματα ἰσάξια μέ τά πέντε πού ἀνέφερα προηγουμένως, βρῆκα καί ἀνώτερα, βρῆκα ἀκόμη καί κατώτερα — πού ὅμως εἶναι καί τοῦτα ποιήματα ἀληθινά, ὄχι ποιητικόμορφα συνθέματα. Συνάντησα καί ποιήματα πού, μ' ὄλη τήν ἄψογη ἐξωτερική μορφή τους, δέν ἀντέχουν, ἡ πάντως δέν ἀντέχουν ἄρκετά, στήν ἐπισταμένη ἀναζήτηση ποιητικῆς οὐσίας ἐντός τους ἀλλά μάλλον θά χαρακτηρίζονταν ὡς στιχουργημένοι στοχασμοί — στοχασμοί ἐξαίρετοι γενικά. Τοῦτο ὅμως δέν ἔχει τόση σημασία — τό φαινόμενο παρουσιάζεται, μέ αὐτήν ἡ ἐκείνη τήν ὄψη, σέ πολλῶν ποιητῶν τό ἔργο. Ἐκεῖνο

πού βαραίνει αποφασιστικά είναι τό ἐξῆς: Ἐκ τῶν συνολικῶς 181 ποιήματα τῶν τριῶν συλλογῶν ἕνας σημαντικός ἀριθμός, θά ἔλεγα τό ἕνα τρίτο, ἀποτελοῦν — αὐτό ὑποστηρίζω — ἀληθινά ποιήματα κι ἀνάμεσά τους ξεχωρίζουν πολλά πού δέν θά ἦταν δυνατόν νά τά παραβλέψει ἕνα προσεκτικός καί ἀπροκατάληπτος μελετητής· ξεχωρίζουν — δέν κάνω λόγο γιά τίς ἄλλες, τίς γενικότερα πνευματικές τους ἀρετές —, ξεχωρίζουν (αὐτό τονίζω) γιά τήν ποιητικότητά τους, γιά τήν ἀξιοσημείωτα ἐκλεκτή ποιητική τους ποιότητα.

Ἐάν τοῦτο ἀληθεύει — θά προσπαθήσω νά τό καταδείξω πιό κάτω —, ὀφείλουμε, θεωρώντας πλέον ὡς ἱστορικοί τῆς λογοτεχνίας μας, νά λάβουμε ἐπίσης ὑπόψη καί τό μή ἐπιδεχόμενο ἀμφισβήτηση δεδομένο ὅτι καί τά ὑπόλοιπα ποιήματα — τά μέ μή ἐπαρκή ποιητικότητα — ἀνήκουν πάντως στό ἴδιο μέ τά προηγούμενα κλίμα πνεύματος καί ἤθους, κλίμα προσωπικό, *πρωτότυπο*, καί ἐπιπλέον ἐκλεκτῆς πνευματικῆς ποιότητας· καί πάνω στή διπλή αὐτή βάση νά ἀναγνωρίσουμε ὅτι μέ τίς τρεῖς αὐτές συλλογές συγκροτεῖται μπρός μας ἕνα ποιητικό ἔργο μέ δική του φυσιογνωμία, πνευματικά ἀξιόλογο, τό ὁποῖο *ipso facto* δικαιούται νά κατέχει, καί ἀντικειμενικά κατέχει ἤδη, τήν ἰδιαίτερη θέση του στή λογοτεχνία μας.

Τό ποιητικό ἔργο τοῦ Κανελλόπουλου παραμένει στή σκιά τῆς ἀφάνειας: τῆς ἀγνωσίας καί τῆς ἀδοξίας. Μπροστά σ' αὐτό τό δεδομένο, τό θεμελιῶδες καθῆκον τοῦ μελετητῆ πού πιστεύει σ' αὐτό εἶναι νά τό κάνει γνωστό καί νά πείσει γιά τήν ποιητική του ἀξία. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἀντικείμενο μακρᾶς μελέτης μου, τήν ὁποία δέν θ' ἀργήσω νά δημοσιεύσω. Ὅμως ἐδῶ, μέσα στό ἡμίωρο πού διαθέτω, δέν ἔχω τή δυνατότητα νά κάνω τίποτε περισσότερο ἀπό τό νά σᾶς παρουσιάσω μερικά ἐπίλεκτα ποιήματα, μέ τήν ἐλπίδα ὅτι θά μιλήσουν στήν ψυχή σας. Ἐάν αὐτό ἐπιτευχθεῖ, ἂν δηλαδή πεισθεῖτε ὅτι πρόκειται γιά ποιήματα αἰσθητικῶς ἀξία, μέ δική τους μάλιστα προσωπικότητα καί βιωματονοσηματικῶς σημαντικά, τοῦτο εἶναι δυνατόν ν' ἀποτελέσει τήν ἀφετηρία γιά τήν κοινωνική ἀναγνώριση τοῦ κανελλοπουλικοῦ ποιητικοῦ ἔργου καί γιά τήν περαιτέρω φιλολογικοκριτική του μελέτη. Θά σᾶς παρουσιάσω κατ' ἀνάγκην δώδεκα μόνο ποιήματα. Ὡστόσο, αἰσθάνομαι ὅτι θά εἶναι χρήσιμο νά προσπαθήσω προηγουμένως νά ἐπιτύχω ἕνα διαισθητικό ἄνοιγμα τῆς συνείδησής σας πρὸς τήν αἰσθητική ἰδιοτυπία καί τή γενική ψυχοτροπία καί νοοτροπία — τήν αἰσθητική πάντα — τῆς ποίησης αὐτῆς.

2

Πρόκειται δηλαδή γιά ποίηση στιγμῶν τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς, στιγμῶν βιώματος ἢ ἐποπτείας, ἐνός λυρικοῦ ἐγώ, ἐνός προσώπου, ἐνός ἀνθρώπου — οἱ ἔννοιες αὐτές χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ ὄχι μέ τήν ψυχολογική ἀλλά μέ τήν αἰσθητική σημασία —, ἐνός ἀνθρώπου λοιπόν *φιλοσοφημένου* (κατά τόν χαρακτηρισμό στόν ὁποῖο ἔχω καταλήξει). Ὁ φιλοσοφημένος ἀνθρώπος τῆς ποίησης δέν εἶναι φιλόσοφος, ἔχει ὅμως μιά παιδεία φιλοσοφική, ἔχει αὐτοκαλλιιεργηθεῖ μέ τά ἔργα γενικά τοῦ πνεύματος καί εἰδικότερα τῆς φιλοσοφίας. Γι' αὐτό, δέν εἶναι κατά κανόνα ὁ αὐθόρμητος, ὁ πηγαῖος ἀνθρώπος τῆς κοινῆς ποίησης, ἀλλά ἐνέχει ἀναπόσπαστο συστατικό του τό στοιχεῖο τῆς λογιότητος. Ὅχι ὅτι ἀπλῶς εἶναι λόγιος· γιατί ἡ λογιότητα εἶναι διανοητική καί τό πολύ νά συνθέσει — μολονότι τῆς λείπει τό μυστικό τῆς ποίησης — ἐκεῖ στό ποιητικό περιθώριο γνωμικά ἢ ἄλλα συγγενικῆς φύσεως ποιήματα. Λόγιο

στοιχείο ἐνέχει, καί μάλιστα ισχυρότερο, οὐσιαστικότερο, ὁ ἄνθρωπος (μέ τήν αἰσθητική πάντοτε σημασία) πού ἐκφράζεται στά ποιήματα τοῦ Καβάφη, κατά κανόνα μάλιστα φέρει τή σφραγίδα του, διέπεται ἀπό αὐτό ὡς ἀπό μορφή· στό ἐσωτερικό τῆς μορφῆς αὐτῆς ὅμως σφύζει ἕνας ψυχισμός φυσικός, ζωικός θά ἔλεγα ἀκόμη, μέ ὅλα τ' ἀδάμαστα πάθη του καί τήν ἄφωνα σοφία τους· καί αὐτός εἶναι πού συγκινεῖ ὅταν, διασπώντας τό σκληρό διανοητικό περίβλημα τῆς λογιότητος καί ξεχειλίζοντας ἢ ἔστω διολισθαίνοντας μέσ' ἀπό τίς γραμμές του, κατορθώνει καί προβάλλει στό φῶς τῆς ἔκφρασης. Στόν φιλοσοφημένο ἄνθρωπο πού πραγματώνεται στά ποιήματα τοῦ Κανελλόπουλου ὁ ψυχισμός εἶναι καθαρμένος ἀπό τή ζωικότητα ἢ μάλλον εἶναι μέ τή ζωικότητα μετουσιωτικά ἀφομοιωμένη ἐντός του, εἶναι ψυχισμός καλλιεργημένος, ἐπεξεργασμένος πνευματικά, διηθημένος ἀπό τό πνεῦμα. Πρόκειται γιά μιάν ἀσυνήθιστη ποιότητα ψυχισμοῦ, καί συγκεκριμένα γιά ψυχισμό ὄχι παρορμητικό, πού ἄμεσα συνεπαίρνει, ἀλλά θά ἔλεγα περι-εσκεμμένο, κατασταλαγμένο μέ πολυχρόνιο συνειδησιακό ὠρίμασμα καί πού ἐπιπλέον ἀντλεῖ ἀπό μυστικούς ἐντός μας βυθούς.

Ἐνός τέτοιου ψυχισμοῦ, ἢ μάλλον μιᾶς τέτοιας ἐσωτερικότητας — ἐκλεκτῆς σύνθεσης ψυχισμοῦ, πνευματικότητας καί μυστικῶν ἀναπάλσεων — ἀποτελεῖ αἰσθητική πραγμάτωση ἢ ποίηση τοῦ Κανελλόπουλου, καί σέ τοῦτο ἔγκειται ἡ μοναδικότητά της μέσ στή λογοτεχνία μας. Τό λόγιο στοιχείο εἶναι κατ' ἀρχήν διάχυτο σ' αὐτήν. Ὡστόσο, ἐδῶ κι ἐκεῖ πυκνώνει. Καί στά περισσότερα ποιήματα σχηματίζει μιᾶ μορφή, ἕνα περίβλημα λογιότητος, ἕνα περίβλημα συνειδητότητας θά ἔλεγα, μερικό ἢ ὀλικό. Σέ τέτοιες περιπτώσεις ἡ ποιητική ἐσωτερικότητα σπάνια διασπᾶ τό περίβλημα καί ξεχειλίζει. Κατά κανόνα διατηρεῖται μέσ στό περίβλημα· ἀλλά, στά ἄξια ποιήματα, διατηρεῖται ζωντανή, μέ τόν πλοῦτο τῶν χυμῶν της ἀμείωτο, πράγμα πού τεκμηριώνεται στήν ἐμπνευσμένην εἰκόνα· μόνο πού χρειάζεται ἐδῶ νά ὑποβοηθήσει καί ἡ σκέψη, νά διίδει μέσ' ἀπό τούς πόρους τοῦ συνειδητοποιητικοῦ περιβλήματος ὥστε, εἰσχωρώντας ἡ διαίσθηση, νά κατορθώσουμε νά βιώσουμε ἐκεῖνο τό γνήσια ἐσωτερικό πού ζεῖ μέσ στό ποίημα.

3

Τά ποιήματα τοῦ Κανελλόπουλου, ἂν ἀφαιρέσουμε τρία, εἶναι ὀλιγόστιχα καί οὔτε παρουσιάζουν ρητορεία. Τέτοια ποιήματα προσφέρονται, ὅπως εἶναι γνωστό, στήν ἀνάγνωση μάλλον παρά στήν ἀπαγγελία. Φυσικά, βασίζομαι στή συμβολή τῆς ἐκλεκτῆς καλλιτέχνιδας τῆς ἀπαγγελίας Κυρίας Ἐλβίρας Βλάχου-Λιβαδά. Ὡστόσο, κατά τή μία καί μοναδική ἀκρόαση δέν προλαβαίνει νά λειτουργήσει ἡ σκέψη — ἐνῶ γιά τά περισσότερα ποιήματά μας αὐτό εἶναι πολύ ὑποβοηθητικό. Γιά τοῦτο, θά προσπαθήσω νά διανοίγω τήν ὁδὸ πρός τήν κατανόηση μέ συντομότετη εἰσαγωγή — σχεδόν ἀπλή ἀπόδοση τοῦ νοήματος — πρὶν ἀπό τήν ἀπαγγελία, ἢ καί μέ κάποια παρατήρηση μετά.

4

Ἀπό τούς «Ἀπλούς φθόγγους» παρουσιάζω πρῶτα ἕνα ἀπό τά καλύτερα κανελλοπουλικά ποιήματα, τό ὑπ' ἀριθ. 65. Κάποιο λόγιο πύκνωμα ἐνυπάρχει κι ἐδῶ· βρίσκεται, ὅπως θ' ἀκούσετε, στή συνειδητοποίηση «Ξένος», ἀλλά εἶναι ἐξαίσιον ἀφομοιωμένο.

Χωρίσαμε ήρεμοι. Κι ἐσύ προχώρησες
καί πίσω σου δέν κοιτάξεις. Ἡ χώρα ἦταν δική σου.
Καί μ' ὄλα ταῦτα οὔτε ἀπό μένα χώρισες.
Μέ πῆρες τάχατες μαζί σου;

Χωρίσαμε ήρεμοι. Κι ἐγώ κλειδώθηκα
(καί μπρός δέν κοιτάξα) σ' ὅ,τι εἶν' ἐντός μου.
Μά ἄδικα νόμισα πώς ἀπό σένα σώθηκα.
Μήν ἔμεινες — κι ἄς πῆγες πέρα — ὁ ἑαυτός μου;

Χωρίσαμε ήρεμοι. Τό σταυροδρόμι
τόν Ξένο ἀπό τούς δύο μας χώρισε ἀπό μένα.
Ποιός εἶναι ὁ Ξένος; Ποιοί εἶναι οἱ ὄμοι
πού τράβηξαν σκυφοί στά ξένα

καί τό δικό μου βάρος πάνω τους σηκώσανε;
Δέ μ' ἀλαφρώσανε! Δέ μ' ἀλαφρώσανε!

Ἴδού ἀκόμη τό ὑπ' ἀριθ. 26: Μιά ποιητική παρατήρηση μεγάλης τρυφερότητας ἀποτελεῖ τό ἔναυσμα: Τ' ἄρρωστα παιδιάκια δέν κλαῖν στό κρεββατάκι τους ἀλλά ἐξακολουθοῦν νά παίζουν μέ τά παιχνίδια τους στό χέρι, ἀνύποπτα γιά τόν κίνδυνο πού τά πολιορκεῖ· κι ὠστόσο, γίνονται καλά. Δέν κλαῖν λοιπόν τά μικρά παιδιά; Κλαῖν καί σκούζουν, ἀλλά καθώς βγαίνουν στή ζωή.

Τό θάνατο δέν τόν φοβῶνται τά παιδιά.
Μαζί του παίζουνε καί τόν πειράζουν.
Δέν ἔχουν τ' ἄρρωστα παιδιά
παιχνίδι πού νά μήν τοῦ τάζουν.
Κι ἀπ' τά πολλά τό θάνατο τόν σκιάζουν.

Καί κλαῖνε μόνο ὅταν χαράζει ἡ ζωή...
Καί κλαῖνε τά παιδιά καί σκούζουν...
Καί πνίγονται καί δίνουν ὄλη τους τήν πνοή.
Καί τά προσκεφαλάκια του τά λούζουν
μέ δάκρυα, πού τ' ἀξίζει ἡ ζωή.

Περνῶ τώρα σ' ἕνα χαρακτηριστικότερα κανελλοπουλικό ποίημα, τό 16. Ἐμπνέεται ἀπό τό βίωμα τοῦ ἄχρονου καί ἀπό τήν ἐπίγνωση ὅτι εἶναι τό μόνο πού ἐξαφανίζει τή φιλαυτία μας καί ἀφήνει ἔτσι νά προβάλλει στή συνείδησή μας ὁ συνάνθρωπος καί ἡ χρεία του. Ἡ κορυφαία στιγμή τοῦ μεσημεριοῦ, τότε πού τό κύλισμα τοῦ χρόνου λές σταματᾷ καί οἱ ἥσκιοι, καθώς ὁ ἥλιος μεσουρανεῖ, σχεδόν μηδενίζονται, εἶναι ἡ στιγμή ὅπου βιώνουμε τό ἄχρονο· καί, ὅπως ὁ ἥσκιος μας παύει τότε νά σκεπάζει κάτι ἀπό τό φῶς τοῦ ἡλίου, ἔτσι καί ἡ φιλαυτία μας παύει τότε νά σκε-

πάζει από τό ήλιοφῶς τῆς συνείδησῆς μας κάτι — τί ἄλλο παρά τόν συνάνθρωπο καί τή χρεία του. Κοίταξε τότε γύρω σου, συμβουλεύει ὁ ποιητής. Θ' ἀντιληφθεῖς, σ' αὐτή τή φευγαλέα ήλιοστασιακή στιγμή, τόν ἀναγκεμένο συνάνθρωπό σου — ὄχι τόν συνάνθρωπό σου γενικά, ἀλλά αὐτόν πού μπορεῖς νά βοηθήσεις δημιουργικά, πού στέκει δηλαδή μπρός σου καί μπορεῖς, ἄρα εἶσαι ταγμένος, νά τόν βοηθήσεις.

Σέ περιμένει πάντα κάποιος πού εἶναι μόνος.
Τό μεσημέρι ὁ ἥσκιος σου δέν τόν σκεπάζει.
Τό μεσημέρι ὁ χρόνος
γιά μιά στιγμή ἠσυχάζει.

Κοίταξε τότε γύρω σου. Μές στό κενό
τοῦ χρόνου καί τῶν ἠσκίων θ' ἀντικρύσεις
τόν ἔρημο, τόν ἄρρωστο καί τόν γυμνό
πού τάχτηκες νά γιάνεις καί νά ντύσεις.

Τά ποιήματα πού παρουσίασα ἕως τώρα ἀπό τούς « Ἀπλούς φθόγγους» εἶναι ἤδη, γιά τά πλαίσια τῆς ὀμιλίας μου, πολλά. Ἐντούτοις δέν μπορῶ νά μήν παρουσιάσω καί ἓνα τουλάχιστον ἀπό τά τρία μακρά ποιήματα τῆς συλλογῆς — τά μόνα, ὅπως εἶπα, μέσ στίς τρεῖς αὐτές συλλογές. Τά πολύστιχα αὐτά ποιήματα («Οἱ ἦχοι», «Ὁ μέγας φόβος» καί «Ὁ αἰώνας μου») δέν ἐκφράζουν, ὅπως ἴσως ὅλα τ' ἄλλα ποιήματα τοῦ Κανελλόπουλου, στιγμές τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς, στιγμές βιώματος ἢ ἐποπτείας· ἀλλά εἶναι συνθετικά, ἐκφραστικά τό καθένα ἑνός πολυσύνθετου βιώματος πού συνέχει μόνιμα ὀλόκληρη τήν ψυχή τοῦ ποιητῆ. «Οἱ ἦχοι» εἶναι τό ποίημα τῆς ἀγωνίας τοῦ ἀνθρώπου — τοῦ φιλοσοφημένου πάντοτε ἀνθρώπου — πού αἰσθάνεται προορισμένος γιά τήν ἱστορική δράση, γιά ἥρωας τῆς πράξης, καί πού ἀκούει τώρα — ἐν μέρει ὅπως ὁ Μπετόβεν στήν 5η Συμφωνία — τό μήνυμα τῆς Μοίρας του, τά βήματα τῆς Μοίρας πού σιμώνουν. Καί ἀναρωτιέται: Γιατί ἡ Μοίρα γίνεται αἰσθητή μέ τήν ἀκοή ἀλλ' ὄχι μέ τήν ὄραση, τή δαισθάνεται δηλαδή κανείς ἀλλά δέν τήν ἀντιλαμβάνεται; Μήπως ἐπειδή γύρω μας εἶναι σκοτάδι, ἐπειδή ζοῦμε ἀκόμη στή νύχτα τοῦ κόσμου, πρόκειται δηλαδή γιά ἱστορικό πεπρωμένο μέσα στήν κοσμική νύχτα — ἐνῶ σάν ἀνατεῖλει ἡ κοσμική ἡμέρα καί ὅλα θά εἶναι φωτεινά καί δέν θά ὑπάρχει μίσος καί τρόμος, τότε ἡ Μοίρα τοῦ καθενός θά εἶναι ὄρατή, δέν θά σημαίνεται δηλαδή μέσ στό ὑποσυνείδητο ἀλλά θά προβάλλει ἀνοιχτά στό φῶς τῆς συνείδησης; Ποιός ξέρει; καταλήγει. Τώρα πάντως εἶναι νύχτα καί τό χέρι τῆς Μοίρας μου, ἀόρατο, κρούει στή θύρα μου,

Ψυχή μου, ἀκούμπησε στή γῆς
τ' αὐτί σου. Βήματα ἔρχονται ἀπό πέρα...

Ἡ Μοίρα τή φοβᾶται τήν ἡμέρα.
Μονάχα μέσ στή νύχτα τή βαθειά τῆς ἀκοῆς
(τ' αὐτιά τό φῶς δέν τό γνωρίζουν)
οἱ μαῦρες σκιές στριφογυρίζουν

τῆς Μοίρας. Ἄκου καί μή σκιάζεσαι!
 Τό μήνυμα τῆς Μοίρας (τ' ἀφουγκράζεσαι;) βλασταίνει μέσ ἀπό τή γῆ σάν ἦχος
 καί στρογγυλεύει σάν καρπός, πού δίχως
 νά πιάνει τόπο κάτου ἀπό τό φῶς
 θά τόν γευτεῖς, ψυχή μου!
 Γουρμάζει μέσ στ' αὐτιά μας ὁ καρπός.
 Τί πλούσια γῆς εἶν' ἡ ἀκοή μου!
 Τό νυχτοπούλι ὄλη τή νύχτα ὡς τά χαράματα
 δέν ἔπαψε νά σκούζει, νά βογγάει...
 Μέ πιάσανε τά κλάματα!
 Στήν πόρτα μου ἓνα χέρι ἀόρατο χτυπάει.
 Καί κάποιος, πού ποτέ δέ φτάνει, περπατάει
 στούς σκοτεινοῦς διαδρόμους.
 Κι ἀκούω μακριά τούς ὑλοτόμους
 σέ δάση ἀνύπαρκτα. Θαρρῶ πώς σπάζουνε
 τά κόκκαλά μου.
 Θαρρῶ πώς αἷμα στάζουνε
 τ' αὐτιά μου...

ἦχοι. Τί θέλετε καί τί ζητᾶτε ἀπό τό σῶμα
 τ' ἀπτό κι ἀπό τά μάτια μου, πού δέν ἀκοῦνε;
 Τί θέλετε, ἦχοι; Κάτου ἀπό τό χῶμα
 τ' αὐτιά ξυπνήστε τῶν νεκρῶν, πού προσδοκᾶνε
 μιὰ στάλα Μοίρα ἀκόμα.
 Γιά τούς νεκρούς κι ὁ πιό φριχτός ὁ χτύπος
 τήν ἐγερση καί τῆς αὐγῆς τό ρόδισμα σημαίνει.
 Ὁ πεθαμένος ἔχει πάψει νά πεθαίνει...

Τί θέλετε, ἦχοι; Μήπως
 χωρᾶτε μέσ στό μάτι καί στό φῶς
 καί δέ μᾶς τό ἔχουν μαρτυρήσει;
 Μήν τάχα ὁ κόσμος σας εἶναι ὁρατός
 κι ἡ νύχτα τῶν αὐτιῶν μᾶς ἔχει ἐξαπατήσει
 μέ τό σκοτάδι της, πού εἶν' ἄμεμπτο καί λεῖο;
 Σά λείπει ἀπ' τή ζωή τῶν ἦχων τό στοιχεῖο
 τ' ἀνάγγιχτο, τ' ἀόρατο..., ποιός ξέρει,
 μπορεῖ νά λείπει ἀπό τόν κόσμο κάθε τρόμος,
 μπορεῖ νά λείπει ἡ νύχτα· καί τό χέρι
 τοῦ Θεοῦ κι ὁ θεῖος ὁ νόμος
 θ' ἀγγίζονται ἴσως,
 ὅπως ἀγγίζεται τό δέντρο, τό λουλούδι·
 κι ὁ Χάρος θά ἔναι μόνο ἓνα ἀγγελούδι!
 Σά λείπει ἡ νύχτα, ἴσως θά λείπει καί τό μίσος.

Ποιός ξέρει... Σήμερα, πού ή νύχτα υπάρχει ακόμα
 και πού άνοιχτό είναι του Κενού τό στόμα,
 βογγάει
 του άνέμου άόρατη ή ψυχή
 κι ή Μοίρα μου μέ χέρι άόρατο χτυπάει
 στην πόρτα μου. Καί ή ώρα στ' άπειρο άντηχει...

5

Θεωρώντας από στενά αισθητική, από καλλολογική άποψη τά ποιήματα των «Απλών φθόγγων» (άλλά και των άλλων δύο συλλογών), είναι άδύνατο νά τους άρνηθοῦμε τίς άρετές τής απλότητας και τής οὐσιαστικότητας, εϋστοχίας, καιριότητας, καθώς και τής άψογης τεχνικής. Γενικά, άνήκουν στην κατηγορία των ποιημάτων πού ή άλήθεια τους είναι ισχυρότερη από τή φαντασιακή της πραγμάτωση, πού διακρίνονται λοιπόν για τήν άλήθεια τους πιο πολύ παρά για τή φαντασία τους. Αυτό είναι ιδιότητα, όχι αδυναμία — ιδιότητα πού χαρακτηρίζει πολλά και μεγάλα ποιήματα. Άν πάντως επιμείνουμε σε θεώρηση άδστηρή, θά επισημάνουμε στή συλλογή αυτή μία κάποια ανεπάρκεια σε έσωτερική μουσική.

6

Τήν έσωτερική αυτή μουσική τήν έπραγμάτωσε ο ποιητής μας στο ΚΘ' σονέττο πού σās έδιάβασα στην αρχή. Ωστόσο, γενικά στή δεύτερη συλλογή του έστράφη μάλλον στο άντιποδικό τής μουσικής στοιχείο, στην πλαστική μορφή. 54 σονέττα τήν άποτελοῦν. Ίσως θά μπορούσε κανείς, άδστηρά κρίνοντας, νά τους παρατηρήσει γενικά μία χρωματική υποτονικότητα. Πάντως πολλά από τά σονέττα αυτά είναι άξιόλογα ποιήματα. Αναφέρω ειδικότερα τά γνωμικά, έπίσης μερικά ποιήματα καθαρως λόγια — όπου ή λογιότητα ένασμενίζεται στις γνώσεις της ή και παίζει μ' αυτές. Αναφέρω ακόμη πολλά ποιήματα παρνασιακά μέ υπαινικτικά έκφραζόμενη έσωτερικότητα, κι άνάμεσά τους τά έμπνευσμένα από τήν αναπόληση τής Πάτρας. Άξιοσημείωτα είναι κι ένα-δυό σονέττα παρνασιακά αλλά μ' ένδιάθετο ψυχισμό συμβολιστικό. Από τά πολλά άξιόλογα ποιήματα τής συλλογής αυτής δέν θά παρουσιάσω παρά μόνο ένα, τό ΝΑ':

Μέ ψεύτικες ταυτότητες (τίς δείξαμε
 στους Γερμανούς στον δρμο τής Ραφίνας)
 αφήσαμε τήν άγια γή τής πείνας
 και τής σκλαβιάς. Καί τίς καρδιές μας σφίξαμε.

Μπρός μας κι έντός μας στ' άγνωστο τραβήξαμε.
 Βροχή, φουρτούνα, θύελλα — Μάρτης μήνας.
 Τήν παγωμένη εικόνα τής Άθήνας
 στό νοῦ μας μ' ό,τι πιο ζεστό τυλίξαμε.

Μεγάλη Τρίτη τοῦ Σαρανταδύο.
Μές στήν ψυχή μας ἔκαν' ἓνα κρύο
παράξενο... Ἡ πατρίδα εἶναι μεγάλο,

πελώριο πράμα. Ἡ θάλασσα βογγοῦσε,
κι ἡ βάρκα μας μέσ στον παγκόσμιο σάλο
μέ λεβεντιά ρωμείκη ἰσορροποῦσε.

Εἶναι δυνατό τό σονέττο αὐτό: Δείχνει ὅ,τι εἶναι νά δεῖ κανεῖς και ὑπαινίσσεται ὅ,τι εἶναι νά συλλογισθεῖ κανεῖς.

7

Στίς «Πυκροδάφνες» (1948-1955) ἔχει κατακτήσει ὁ ποιητής τά μυστικά τοῦ στίχου, καί στούς ὀλιγοσύλλαβους στίχους τῶν ὀλιγόστιχων αὐτῶν ποιημάτων ἔχει πραγματώσει μιά πυκνή ἐκφραστικότητα πού οὔτε ἔλλειψη μουσικῆς μπορεῖ νά τῆς μεμφθεῖ κανεῖς — ὅπως στά ποιήματα τῶν «Ἀπλῶν φθόγγων» — οὔτε χρωματικήν ὑποτονικότητα — ὅπως στά Σονέττα. Ἰδού πρῶτα δύο ἐμπνευσμένα ποιήματα, μέ μύθο βαθυνότητα μουσικό — μύθο δηλαδή πού ἡ φυσική του πλαστικότητα διαλύεται ξάφνου σέ μιά δυσύλληπτη ἀλλά μέ ἄμεση ἐντός μας σημαντικότητα μουσική ἀχλύ. Στό πρῶτο ἐκφράζεται ἡ ἀπεραντοσύνη τοῦ ἰδεολογικοῦ ἀγῶνα, τοῦ δρόμου πρὸς τήν πραγμάτωση μιᾶς ἰδέας. Ὅσο προχωρεῖς, γίνεσαι πῶ νέος, δηλαδή καθαίρεσαι, πυρακτώνεσαι, ἀλλά καί χάνεσαι στό τέλος μεσοστρατίς — τέτοια εἶναι ἡ μοίρα τῶν ἀγνῶν ἰδεολόγων. Στό δεύτερο ἔχει ἐκφρασθεῖ ὑπέροχα τό μυστήριο τοῦ Μυστρᾶ, ἡ οὐσία πού εἶναι γιά τήν ἐθνική συνείδηση αὐτό πού ὀνομάζεται Μυστρᾶς. Τήν ἀνάσταση τοῦ Μυστρᾶ τήν περιμένουν τά ἐρειπωμένα παλάτια του, τήν περιμένει καί ἡ πιστή ἐθνική ψυχή. Τά ποιήματα τῶν «Πικροδαφῶν» εἶναι ἄτιτλα καί χωρίς ἀρίθμηση. Τά ποιήματά μας εἶναι τά κατά σειρά 42ο καί 7ο.

Στήν τελευταία σταυροφορία
δυό ἰππότες πήγαιναν πλάι-πλάι...
Ο ἓνας τόν ἄλλον μ' ἀγωνία
κοιτοῦσε· «ὁ δρόμος ποῦ μάς πάει;»

Ἐκίνησαν ἀπό πατρίδες
πού ἔχουν καιρό πιά ξεχαστεῖ...
«Μά ὑπάρχ' Ἱερουσαλήμ; Τήν εἶδες;
Γιατί δέ φτάνουμε; Γιατί;»

Ψάχνουνε ὁ ἓνας μέσ στά μάτια
τοῦ ἄλλου τό δρόμο καί τό τέλος...
Βουλιάζουν κουρασμένα τ' ἄτια
πότε στήν ἄμμο, πότε στό ἔλος...

Καί προχωροῦν ὄλο πιό πέρα
καί γίνονται ὄλο καί πιό νέοι...
Τούς ἔχασε ἡ ἱστορία μιά μέρα
καί ποῦ ἔχουν φτάσει δέ μᾶς λέει...

Μιά πολιτεία νεκρή, σκαρφαλωμένη
στά βράχια τοῦ Μυστρᾶ, κάποτε ζοῦσε...
Καί λένε πώς ἀκόμα περιμένει
τόν ὁμορφο ἄρχοντα, πού ἂν δέν ἀργοῦσε

νά φτάσει — καί ποτέ δέ φτάνει —
σέ χέρια ἐχθρῶν δέ θά 'πεφτε, κι ὡς τώρα
θά ζοῦσε σάν ἀγέραστο πλατάνι,
τή σκιά της ρίχνοντας σ' ὄλη τή χώρα.

Καί τόν προσμένουν τό νεαρό δεσπότη
τά ἐρείπια καί τ' ἀνύπαρκτα παλάτια...
Καί τόν προσμένουν, αἰώνιο τους δεσμότη,
κάποια πιστά, κάποια θλιμμένα μάτια.

Ἴσως ὁμως τά ἀνώτατα ποιήματα στίς «Πικροδάφνες» εἶναι δέκα-δώδεκα περίπου, μέ πυκνότητα σάν τῶν χάι-κάι, καί μέ μεγάλη τέχνη πού ξέρει νά δένει ἀδιαχώριστα εἰκόνα φυσική, διάστασή της μυστική, βαθύ βίωμα, λεπτό στοχασμό, καί μαζί τους ἔμμετρη ἔκφραση λιτή, κυκλωμένη ἀπό σιωπή — νά τά συγκρατεῖ ὅλα σέ ὑπέροχη ἀμοιβαία ἀνταπόκριση.

Σύννεφα· κι ἓνα νεῦμα τοῦ Θεοῦ τά σκόρπισε. Κάτι σάν ρεῦμα φύσηξε ἀπό τό νοῦ κι ἔκανε τίς σκέψεις μου νά συννεφιάσουν. Τί ἄραγε νά ἐσήμαινε; Περίμενε, ψυχὴ μου, τό νεῦμα τοῦ Θεοῦ: γιά νά ξεσυννεφιάσεις, γιά νά καταλάβεις.

Τά σύννεφα τά σκόρπισε ἓνα νεῦμα
τοῦ Θεοῦ. Κι ἡ φύση ἠρέμησε.
Κι ὁ κόσμος γέμισε
χαρά καί φῶς καί πνεῦμα.

Τίς σκέψεις μου τίς πύκνωσε ἓνα ρεῦμα
τοῦ νοῦ. Τί τάχα ἐσήμαινε;
Ψυχὴ μου, ὀρθή περίμενε
τοῦ Θεοῦ τό νεῦμα...

Ὅπως βλέπετε, στό ποίημα αὐτό (1ο κατά σειρά) φύση καί ψυχὴ καί θρησκευτικότητα λειτουργοῦν σέ τέλεια διαπλοκή καί ἀνταπόκριση.

Με λιτότητα ἀξία ἐνός χάι-κάι δίδεται στό 4ο ποίημα ἡ θαυματουργική πλήρωση, ἡ ὁποία ἐπισυμβαίνει ξαφνικά ὅταν κανεῖς ἐγκαρτερεῖ μέ σιωπηλή ἀξιοπρέπεια στήν

ἀνεκπλήρωτη ἐπιθυμία του:

Περίμενα καιρό... πολύν καιρό...
Δέν εἶπα σέ κανέναν λέξη.
Δέν ἤθελα κανέναν νά προσέξει
ὄτι διψοῦσα κι ἤθελα νερό.

Κι ἤρθε ἀπό πάνου ἡ ἐντολή νά βρέξει...

Προσέξτε, παρακαλῶ, τό 18ο ποίημα. Βρέθηκα σ' ἓνα δρόμο μέ ἄγνωστη ἀρχή καί τέρμα. Πηγαίνω. Ξέρω ὅτι αὐτόν τό δρόμο θά τόν ἀκολουθήσω ὡς ἐκεῖ πού κάνει στροφή... Ὁ δρόμος αὐτός δέν εἶναι πιά γιά μένα. Μ' ἐγκαταλείπει... Κρύο... Ἄνεμος... Ἀγωνία τοῦ ξεστρατισμένου σέ ἄβατη ἐρημιά.

Δέν ξέρω ὁ δρόμος ποῦθε ἀρχίζει.
Δέν ξέρω ὁ δρόμος ποῦ τραβάει.
Ξέρω ποῦ εἶν' ἡ στροφή. Γυρίζει
κάπου ὅπου ἐμένα παρατάει.

Κρυώνω... κι ὁ ἄνεμος σφυρίζει...
Μοῦ φεύγει ὁ δρόμος... περπατάει...

Ἴδού κι ἓνα σπάνιας ἀξίας ποίημα. Δυό ἀριστουργηματικά χάι-κάι — ἀποδιδόμενα τάχα σ' ἓναν Ἰάπωνά ποιητή — κεντημένα λές σ' ἓναν ποιητικό καμβά. Συγκλονιστική ἡ ἀντιπαράθεση τῆς τραγικῆς ἀλλά καί ζωηφόρας λεβεντιᾶς ἑνός παλαιότερου αἰώνα ἐπικοῦ, αἰώνα κοινωνικοπνευματικά συντεταγμένων πολιτῶν-μαχητῶν (πρῶτο χάι-κάι) πρός τήν τραγική ἀλλά καί θανατερή, ὄχι πιά λεβεντιᾶ ἀλλ' ἀγωνία τοῦ αἰώνα μας, αἰώνα ξεκομμένων ἀπό τή μαζοποιημένη κοινωνία ἀτόμων, πού ὁ καθένας στή μοναξιά του δέν ἀναγνωρίζει τόν κοινωνικό ἑαυτό του (δεύτερο χάι-κάι). πρόκειται γιά τό 28ο ποίημα.

Στόν δέκατο ἑβδομο αἰώνα
δέ χρειάστηκε ὁ Ἰάπων ποιητής
νά γράψει στίχους παρά μόνο τρεῖς:

«Ἀρχαῖο πεδίο μάχης· ἡ ἀνοιξη τό ζωντανεύει
ξανά μέ τ' ἄνθη της· ἀπ' τ' ὄνειρο εἴκοσι χιλιάδων
νεκρῶν πολεμιστῶν αὐτό πιά εἶν' ὄλο πού περσεύει».

Μά καί στόν εἰκοστόν αἰώνα
δέ χρειάζεται ὁ Ἰάπων ποιητής
νά γράψει στίχους παρά μόνο τρεῖς:

«Μεσάνυχτα μέσ στο χειμώνα·
δέ μοιάζει ο ήχος τῆς φωνῆς μου
σάν τῆς δικῆς μου».

Περιορίζομαι στην παρουσίαση ενός μόνο ἀκόμη, τοῦ 38ου. Τό Μηδέν, τό μεταφυσικό Μηδέν, χαρακτηρίζεται ὡς χώρα πού, ἀποξεχασμένη ἀπό τόν Θεό, κείται κάπου ἀνάμεσα στόν Θεό καί τήν Πλάση· ἄς ἀναλογισθοῦμε τούς «λός ὀλβιντάδος ντέ Διός» (los olvidados de Dios) τοῦ Μεξικοῦ. Ἐχω περάσει, θαρρῶ, προσθέτει αὐτιγματικά ὁ ποιητής, ἀπό τήν περίεργη αὐτή χώρα, τή χώρα τοῦ μηδενισμοῦ.

Ἐπάρχει, λένε, κάποια χώρα
πού ἀνάμεσ' ἀπ' τόν Πλάστη καί τήν Πλάση
τήν εἶχε, κάπου ἐκεῖ, ξεχάσει
τοῦ ἴδιου τοῦ Πλάστη ὁ νοῦς... Πέρασει
θαρρῶ πῶς ἔχω — κι ἦταν ἡ ὥρα
μηδέν — ἀπ' τήν περίεργη αὐτή χώρα...

8

Κυρίες καί Κύριοι, σᾶς ἐπαρουσίασα, μέ τή βοήθεια καί τῆς ἐκλεκτῆς ἀπαγγέλτριας, ποιήματα τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου, τά ὅποια γιά μένα εἶναι ἀληθινά ποιήματα, δυνατά ἢ καί πολύ δυνατά ἀπό πολλές πλευρές, μερικά μάλιστα — ἰδίως τῆς τελευταίας συλλογῆς — ποιήματα ἄριστα ἀπό κάθε πλευρά. Σάν τά ποιήματα πού παρουσίασα ὑπάρχουν πολλά στίς τρεῖς συλλογές, ἄλλα μικρότερης, ἄλλα καί μεγαλύτερης ἴσως ἀξίας. Ἐκεῖνο πού παρακαλῶ ὅσους ἔχετε πεισθεῖ ἢ κλίνετε νά πεισθεῖτε γιά τήν ποιητικότητα αὐτῶν πού ἐπαρουσίασα, εἶναι νά μελετήσετε πάλι εἴτε νά μελετήσετε γιά πρώτη φορά τίς τρεῖς συλλογές ὀλόκληρες. Καί καθώς θά βρεῖτε καί ἄλλα ἀρκετά, τέτοιας ἀξίας ποιήματα καί, πέραν τούτου, παντοῦ τό ἴδιο πνεῦμα καί τήν ἴδια ψυχή — ψυχή μάλιστα καί πνεῦμα πού δέν ἀπαντῶνται τέτοιας ποιότητας στήν ἄλλη ποίηση μας —, ἐλπίζω πῶς θά πεισθεῖτε ὅτι, σ' αὐτό τό καθολικό πνεῦμα πού εἶναι ὁ Κανελλόπουλος, ἀνήκει δικαίως καί μιά ξεχωριστή θέση, εἰδική, μέσ στήν ὅλη ποίησή μας.

(Ὁμιλία κατά τό ἐπιστημονικό μνημόσυνο τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου, πού ὀργάνωσε ἡ Ἑλληνική Φιλοσοφική Ἑταιρεία καί ὁ Φιλολογικός Σύλλογος «Παρνασσός» στή μεγάλη αἴθουσα τελετῶν τοῦ τελευταίου τήν 28-4-1987).

Ε. Ν. ΠΛΑΤΗΣ
ΑΘΗΝΑ